

УДК 343.11 343.18

*В. В. Король, В. Д. Юрчишин***СУД ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ**

Серед учасників кримінального провадження суд посідає виключне становище, оскільки тільки він є єдиним державним органом, що здійснює судову владу у визначених законом процесуальних формах.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції), кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1]. Згідно з ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, кожен має право під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого йому, на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [2].

До питання дослідження суду як учасника кримінального провадження зверталися такі науковці, як Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В.Т. Маляренко та інші. Однак із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК України) постає нове розуміння участі суду у кримінальному провадженні, його ролі серед сторін кримінального провадження, яке до сьогодні не набуло належного наукового опрацювання.

У статті завданням є необхідність дослідження суду як учасника кримінального провадження з урахуванням європейських правових стандартів.

У рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у справах «Занд проти Австрії», «Сокурєнко і Стригун проти України» зазначається, що термін «судом, установленим законом» у п. 1 ст. 6 Конвенції передбачає всю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів. Крім того, у практиці

ЄСПЛ термін «установлений законом», згідно зі ст. 6 Конвенції, розглядається як гарантія того, «що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом» [3].

Отже, суд потрібно вважати встановленим законом лише за умови, що він утворений безпосередньо на підставі закону, діє в межах своєї предметної, функціональної й територіальної юрисдикції та в законному складі суду.

Крім того, ЄСПЛ у своїх рішеннях визначив окремі ознаки принципу верховенства права в розбудові національних систем правосуддя і здійсненні судочинства. Зокрема, у справі «Пономарьов проти України» Суд наголосив, що право на справедливий судовий розгляд впливає із принципу правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду. Цей принцип стверджує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного й обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та її нового вирішення [4].

Вимоги п. 1 ст. 6 Конвенції, ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і практики ЄСПЛ щодо незалежного й безстороннього суду, установленого законом, закріплено на рівні національного законодавства України. У ст. 6 Конституції України закріплений принцип поділу державної влади, згідно з яким проводиться поділ всієї влади в Україні на законодавчу, виконавчу та судову. Основним призначенням (функцією) судової влади є здійснення правосуддя.

Правосуддям є діяльність спеціально уповноважених на те державних органів – судів, яка пов'язана з розглядом і вирішенням у судовому засіданні конкретних справ, у суворій відповідності зі встановленими законом процедурами конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства й застосуванням норм матеріального права (зокрема у кримінальних справах – із розглядом справи відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства та вирішенням питання про винуватість або невинуватість особи в учиненні злочину, про вид і міру покарання винної особи й застосуванням у зв'язку з цим кримінально-правових норм).

Покладаючи на суд у кримінальному провадженні виняткове завдання – здійснення правосуддя, Конституція не зараховує до його компетенції кримінальне переслідування, за допомогою якого реалізуються закріплені за виконавчою владою конституційні повноваження з охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю.

Згідно з ч. 1 ст. 124 Конституції, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Суд є єдиним органом, уповноваженим здійснювати правосуддя як особливу функцію державної влади. Положення про здійснення правосуддя лише судом підкреслює два важливих моменти: по-перше, тільки за вироком суду особу може бути визнано винною в учиненні кримінального

правопорушення, по-друге, лише за вироком суду може бути призначено особі покарання чи застосовано щодо неї інші заходи, передбачені законом про кримінальну відповідальність (ст. 369 і ч. 2 ст. 373 КПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 р., судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Правосуддя у кримінальних справах здійснюється судами загальної юрисдикції, які утворюють єдину систему судів – від місцевих загальних судів до найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції – Верховного Суду України (ст. 125 Конституції України, ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [5].

У Рішенні Конституційного Суду України від 13 грудня 2011 р. № 17-рп/2011 зазначається, що система судів загальної юрисдикції в Україні, відповідно до Конституції України, будується за принципами територіальності й спеціалізації; найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України, а відповідні вищі суди є вищими судовими органами спеціалізованих судів (ч. ч. 1–3 ст. 125) [6]. У Рішенні Конституційного Суду України від 12 липня 2011 р. № 9-рп/2011 у справі щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції Основний Закон України закріплює не тільки принципи територіальності й спеціалізації, а й принцип інстанційності щодо побудови системи судів загальної юрисдикції [7]. За правовою позицією Конституційного Суду України, сформульованою в Рішенні від 11 грудня 2003 р. № 20-рп/2003 у справі про Касаційний суд України, побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема в апеляційній і касаційній інстанціях) [8].

Отже, судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, установленому Конституцією та законами України.

Згідно з ч. 5 ст. 125 Конституції України й ч. 4 ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», створення надзвичайних і особливих судів не допускається. Під надзвичайними й особливими судами маються на увазі суди, що створюються в порядку та функціонують за процедурою, які не встановлені відповідним приписом Конституції й чинного законодавства України [9, с. 68]. Відповідно до ст. 31 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р., правосуддя на території, де введено надзвичайний стан, здійснюється виключно судами, створеними відповідно до Конституції України. Уведення будь-яких скорочених або прискорених форм судочинства забороняється [10]. Аналогічні положення закріплені й у ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [11]. У ч. 2 ст. 6 Конституції України передбачається, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Конкретизуючи положення цієї конституційної норми, зазначено, що у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише згідно з правилами, передбаченими КПК України.

Так, судове провадження в першій інстанції здійснюється за правилами, закріпленими в нормах розділу IV КПК України, а порядок судового провадження з перегляду судових рішень передбачений у розділі V КПК України.

Відмова у здійсненні правосуддя у кримінальному провадженні не допускається. На відміну від цивільного, господарського й адміністративного судочинства, у кримінальному провадженні не передбачено випадків, стосовно яких обвинувачення не вирішувалось би по суті (у кримінальному провадженні суд не може залишити обвинувальний акт без розгляду).

У широкому значенні це означає, що судова влада в особі своїх органів – судів, не може ухилитися від здійснення правосуддя у кримінальному провадженні. У вузькому значенні це означає, що суд, якому підсудне відповідне кримінальне провадження, не вправі відмовитися від судового розгляду й ухвалення відповідного судового рішення. Ці положення базуються на тому, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції України), і впливає із низки засад кримінального провадження, зокрема законності (ст. 9 КПК України), рівності перед законом і судом (ст. 10 КПК України), доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень (ст. 21 КПК України), забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 24 КПК України).

Конституцією України передбачено, що кожній людині гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Однак за загальним правилом кримінально-процесуальний закон не передбачає можливості звернення зацікавлених осіб безпосередньо до суду за захистом своїх прав і законних інтересів, які були порушені внаслідок учинення кримінального правопорушення. У силу дії засади публічності всі порядки кримінального провадження (загальний та особливий) передбачають обов'язковість досудового провадження. Форми закінчення досудового розслідування кримінальних правопорушень і види процесуальних документів, з якими органи обвинувачення звертаються до суду, визначені у ст. 283, ч. 2 ст. 286, ст. 301, ч. 1 ст. 302, ч. 1 ст. 474, ч. 5 ст. 499 КПК України. Як виняток із загального правила лише у випадку заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні після закінчення досудового розслідування й до початку судового розгляду можливе безпосереднє звернення до суду осіб, яким кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, і законних представників осіб, зазначених у ч. 2 ст. 128 КПК України.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», громадянам України гарантується дотримання в повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, після залишення ними тимчасово окупованої території [12].

Дослідження засад законності, змагальності й безпосередності дає змогу визначити основні правила активної діяльності суду у криміналь-

ному процесі, а саме: суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України); суд зобов'язаний безпосередньо дослідити докази (ч. 1 ст. 23 КПК України); у кримінальному провадженні слідчий суддя, суд вирішує лише ті питання, що винесені на розгляд сторонами й зараховані до їхніх повноважень КПК України (ч. 3 ст. 26 КПК України); головуючий спрямовує судовий розгляд на з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження (ч. 1 ст. 321 КПК України) [13, с. 194]. Разом із тим суд не має права за власної ініціативи збирати докази, проте його активність не виключається, а, навпаки, передбачається. Це зумовлено тим, що процесуальна активність суду не повинна підмінювати сторони, а покликана спонукати їх до активнішої участі в судовому провадженні та доповнювати їхні зусилля в підвищенні якості обвинувачення й захисту, що в кінцевому підсумку сприятиме реалізації завдань і засад кримінального провадження.

Відповідно до ч. 2 ст. 129 Конституції України, судочинство проводиться суддею одноосібно, колегією суддів чи судом присяжних. Отже, кримінальні справи можуть розглядатися судами, які діють у різних складах.

Склад суду визначається залежно від стадії кримінального провадження й тяжкості злочину, щодо якого здійснюється провадження. Крім того, спеціальні правила визначення складу суду у кримінальному провадженні встановлені в ч. 9 ст. 31 КПК України стосовно окремих категорій службових осіб. Суддя, який розглядає справу одноосібно, діє як суд (ч. 2 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

З вищенаведеного випливає, що ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на справедливий і публічний розгляд під час визначення цивільних прав та обов'язків людини й розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого їй. Європейський суд з прав людини, а ще раніше Комісія, запропонували широке тлумачення цього положення, на тій підставі, що воно має основоположне значення для функціонування демократичного суспільства будь-якої країни Європейської Спільноти та слугує для їхнього процесуального законодавства відповідним правовим стандартом.

Конвенція й інші міжнародні акти, які є європейськими правовими стандартами, передбачають існування двох груп гарантій діяльності справедливого суду у кримінальному провадженні: а) органічні гарантії, спрямовані на нормальне функціонування суду з тим, щоб його розгляд був справедливим, унаслідок чого на органи державної влади покладаються певні обов'язки (створення суду на підставі закону, неупередженість, публічність розгляду тощо); б) функціональні гарантії, спрямовані на забезпечення рівності, яка повинна дотримуватися в будь-якому судочинстві на будь-якій його стадії.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=974_115.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України» від 03 квітня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=974_115.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13 грудня 2011 р. № 17-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=164715>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12 липня 2011 р. № 1-12/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11/page>.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України) від 11 грудня 2003 р. № 20-рп/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03>.
9. Кримінально-процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / за заг. ред. В.Т. Малярєнка, Ю.П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2010. – 944 с.
10. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-II [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06 квітня 2000 р. № 1647-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>.
12. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
13. Захаров Д.О. Активність суду в процесі дослідження обставин справи як складова принципу змагальності у кримінальному судочинстві / Д.О. Захаров // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 25 (64). – 2012. – № 1. – С. 193–198.

Анотація

Король В. В., Юрчишин В. Д. Суд як учасник кримінального провадження: концептуальні основи в контексті європейських правових стандартів. – Стаття.

У статті зазначається, що серед учасників кримінального провадження суд посідає виключне становище, оскільки тільки він є єдиним державним органом, що здійснює судову

владу у визначених законом процесуальних формах. При цьому вказується, що суд потрібно вважати встановленим законом лише за умови, що він утворений безпосередньо на підставі закону, діє в межах своєї предметної, функціональної й територіальної юрисдикції та в законному складі суду.

Ключові слова: суд, склад суду, Європейський суд з прав людини, правосуддя, кримінальне провадження.

А н н о т а ц и я

Король В. В., Юрчишин В. Д. Суд как участник уголовного судопроизводства: концептуальные основы в контексте европейских правовых стандартов. – Стаття.

В статье отмечается, что среди участников уголовного производства суд занимает исключительное положение, поскольку только он выступает единственным государственным органом, осуществляющим судебную власть в определенных законом процессуальных формах. При этом указывается, что суд следует считать установленным законом лишь при условии, что он сформирован непосредственно на основании закона, действует в пределах своей предметной, функциональной и территориальной юрисдикции и в законном составе суда.

Ключевые слова: суд, состав суда, Европейский суд по правам человека, правосудие, уголовное производство.

S u m m a r y

Korol V. V., Yurchyshyn V. D. The court as a participants in criminal proceedings: a conceptual framework in the context of European legal standards. – Article.

The article notes that among the participants in criminal proceedings the court occupies a unique position, because only it is the only governmental body which exercises the judicial power as defined by law procedural forms. It is submitted, that the court should consider the law only when it is formed directly on the basis of the law, acting within their subject, functional and territorial jurisdiction and legal composition of court.

Key words: court, composition of court, the European Court of Human Rights, justice, criminal proceedings.